

VOJENSKÉ ZDRAVOTNICKÉ LISTY

ROČNÍK LXXVII

PROSINEC 2008

ČÍSLO 4

PŘÍNOS LÉKAŘSKÝCH SPOLEČNOSTÍ K ROZVOJI LETECKÉHO LÉKAŘSTVÍ V LETECH 1953–2008

Jiří ŠULC

Ústav leteckého zdravotnictví, Praha

Věnováno 55. výročí založení Ústavu leteckého zdravotnictví

Souhrn

Aktivní působení Ústavu leteckého zdravotnictví ve Skupině pro kosmickou biologii a medicínu programu Interkosmos a v organizačních složkách České lékařské společnosti J. E. Purkyně v minulosti významně přispělo k posílení pozice leteckého lékařství mezi ostatními lékařskými obory.

Klíčová slova: Česká lékařská společnost J. E. Purkyně; Interkosmos; Ústav leteckého zdravotnictví.

The Contribution of Medical Societies to the Development of Aviation Medicine in Years 1953–2008

Summary

Active engagement of the Institute of Aviation Medicine in the Interkosmos' Group for cosmic biology and medicine as well as in the organisational sections of the Czech Medical Association in the past contributed significantly to the reinforcement of the position of aviation medicine among other medical specializations.

Key words: Czech Medical Association; Interkosmos; Institute of Aviation Medicine.

Úvod

Angažovanost Ústavu leteckého zdravotnictví v lékařských společnostech a spolcích v uplynulých pětapadesáti letech znamenala nesporný přínos pro celou českou leteckou medicínu. Obor posílil vazby s příbuznými lékařskými obory a získal nový prostor pro prezentaci významných poznatků jak před odbornou, tak před laickou veřejností. Nejvýznamnějšími profesními sdruženími v uvedených souvislostech byly Pracovní skupina pro kosmickou biologii a medicínu programu Interkosmos a Česká lékařská společnost Jana Evangelisty Purkyně.

Skupina pro kosmickou biologii a medicínu

Statut Ústavu leteckého zdravotnictví při jeho založení v roce 1953 nepočítal s tím, že by se ve své odborné činnosti měl věnovat problematice kosmického lékařství. Tuto situaci však v letech 1957 až 1961 zásadně změnily starty kosmických lodí s pokusnými zvířaty, završené dne 27. března 1961 vysláním J. A. Gagarina na oběžnou dráhu Země. Skupina fyziologů ústavu (lékaři J. Dvořák, J. Hospodář, M. Morávek a M. Zeman) se rychle zorientovala v dostupných informacích o účincích kosmického letu na živé organismy a aktivně se zapojila

do odborné i veřejné informační kampaně (1). V roce 1966 se jí podařilo vytvořit při Československé fyziologické společnosti JEP samostatnou sekci, do které se přihlásilo 176(!) lékařů nejrozumnějších odborností. Spontánní nadšení pro nově se rozvíjející oblast medicíny bohužel mateřské společnosti nepřineslo nic konkrétního, a proto byla sekce k 1. lednu 1973 zrušena. Úspěch se přesto dostavil na mezinárodní scéně, kdy díky aktivitám československých leteckých fyziologů v oboru rodícího se kosmického lékařství bylo v roce 1966 Československu svěřeno uspořádání 15. mezinárodního kongresu leteckého a kosmického lékařství.

O deset let později byl Ústav leteckého zdravotnictví pověřen výběrem prvního československého kosmonauta. Tehdy sice již při Československé komisi pro spolupráci ve výzkumu a využití kosmického prostoru Interkosmos druhým rokem existovala Pracovní skupina pro kosmickou fyziologii a medicínu (dále PSKFM), ale oficiální vstup do ní nebyl možný. Výběr kosmonautů totiž probíhal v utajovaném režimu. Navzdory této situaci se zásluhou plk. doc. PhDr. Mikšíka, CSc., v roce 1977 podařilo do Plánu společného výzkumu prosadit úkol „Hledání způsobů a prostředků zajištění psychologické spolehlivosti člověka, využitelných v podmínkách a úkolech dlouhodobých kosmických letů“, spojený s obdobným tématem v té době řešeným pro potřeby vojenského letectva (2). Institucionální členství Ústavu leteckého zdravotnictví v komisi Interkosmos na přímou žádost předsedy ČSAV povolil náčelník Hlavního týlu MNO až v dubnu 1979. Ústav poté do programu mezinárodního výzkumu Interkosmos nabídl pět témat, z nichž bylo přijato (a do roku 1985 řešeno) jen jediné. Jeho obhajobou aktivní účast Ústavu leteckého zdravotnictví na řešení problematiky kosmického lékařství také skončila (3).

Prostor pro domácí a zahraniční prezentaci svého přínosu v oblasti kosmického lékařství využili pracovníci Ústavu leteckého zdravotnictví beze zbytku. Na konferencích, sympoziích a seminářích PSKFM a na besedách občanských sdružení lékařskou i laickou veřejnost podrobně seznamovali s průběhem lékařského výběru československých kosmonautů a s poznatky získanými během letu Vladimíra Remka. Na přelomu září a října 1987 poprvé spojila PSKFM své symposium s 9. konferencí Komise gravitační fyziologie Mezinárodní organizace fyziologických věd (IUPS). Po ukončení činnosti vládní komise Interkosmos si v této odborné společnosti tým pplk. MUDr. P. Došela dodnes udržuje pevnou

pozici při řešení specifických otázek reakce na atypické formy gravitační zátěže (4–6).

Aktivní práce ve Skupině pro kosmickou biologii a medicínu se ústavu zúročila v roce 1989 ještě jedním, zcela nečekaným způsobem. Počátkem uvedeného roku probíhala v armádě jedna z personálních čistek, při které byli propouštěni všichni vojáci z povolání, kteří měli příbuzné na Západě. Ústav by toto opatření těžce postihlo mj. rozbitím úspěšného výzkumného týmu, který řešil rezortní úkol prevence kardiovaskulárních chorob u výkonných letců. Tehdejší ředitel Fyziologického ústavu ČSAV doc. MUDr. Z. Drahota, DrSc., nabídl Ústavu leteckého zdravotnictví zřízení odloučeného pracoviště Fyziologického ústavu ČSAV při oddělení laboratorních expertiz vědeckovýzkumného odboru ÚLZ a přijal na ně MUDr. Jiřího Svačinku, CSc., kterého armáda propustila. Příslušná dohoda byla podepsána 5. dubna 1989. MUDr. Svačinka se po rehabilitaci mohl v roce 1990 do ústavu vrátit, aniž musel přerušit působení v ústavu a svou odbornou činnost.

Společnost pracovního lékařství

Členství ve Skupině pro kosmickou biologii a medicínu nezastavilo snahy o odborné zakotvení oboru leteckého lékařství v České lékařské společnosti J. E. Purkyně. Ústav leteckého zdravotnictví zahájil v roce 1973 kroky k nahrazení zaniklé sekce letecké a kosmické medicíny účinnější institucí při některé jiné odborné společnosti ČLS JEP. Profesně nejbližší se jevila Česká společnost pracovního lékařství. Ústav se na její výbor 1. dubna 1973 obrátil s žádostí o zřízení pracovní skupiny leteckého lékařství. Přes námítky některých členů výboru proti přijetí „letců“ dosáhl jeho předseda doc. MUDr. A. David, CSc. (s významnou podporou MUDr. E. Čákrtové, CSc. a doc. MUDr. Z. Jiráka, CSc.) 12. 7. 1973 předběžný a 20. 9. 1973 konečný souhlas výboru s ustavením pracovní skupiny leteckého lékařství jako součásti společnosti. Předsedou se stal plk. MUDr. M. Haňka, kterého v prosinci 1981 vystřídal pplk. MUDr. J. Šulc, CSc. Náborová akce přilákala do této společnosti 31 nových členů, z toho plnou třetinu z mimorezortních pracovišť. Pracovní skupina v následujících 18 letech uspořádala 25 odborných pracovních schůzí.

V květnu 1990 se změnila organizační struktura České lékařské společnosti a byl zvolen nový vý-

bor. Skupina leteckého lékařství byla přejmenována na komisi leteckého zdravotnictví (a v roce 1995 na sekci) a doc. Šulc získal statut „stálého hosta výboru“. V té době armádu opustila řada leteckých lékařů a současně se někteří aktivisté snažili rozrušit zavedený (a mezinárodními smlouvami podložený) systém posuzování zdravotní způsobilosti v civilním letectví. Rovněž obor pracovního lékařství čelil (poměrně destruktivním) snahám o revizi své dosavadní koncepce. V polovině 90. let 20. století probíhaly v rezortu civilního zdravotnictví a obrany ostré diskuse o podobě systémového zabezpečení preventivně-léčebné péče o osoby vystavené specifickým pracovním rizikům. Řešení těchto otázek se promítalo i do konkretizace požadavků na odbornou způsobilost lékařů, kteří mohou tuto péči kvalifikovaně poskytovat. V dané situaci měl přímý kontakt obou oborů nedocenitelný význam. Ústav pochopil potřebu rozdělení tradiční náplně „péče o zdraví letců“ na sféru posudkovou a na oblast klinicko-preventivní péče. V tomto duchu zpracoval zásady specializačního vzdělávání v leteckém lékařství. Podkladový materiál k přípravě pozdějšího zákona č. 95/2004 Sb. pro Ministerstvo zdravotnictví ČR jako jediná podpořila Česká společnost pracovního lékařství, přestože od roku 1999 existovala profesně bližší Společnost vojenských lékařů a farmaceutů. Po vyřazení leteckého lékařství z oborů specializačního vzdělávání lékařů to byla znovu tato společnost, která jako první začlenila do svého vzdělávacího programu navazující program odborné přípravy lékařů v oblasti leteckého lékařství (7). Společným úsilím o nové definování obsahu pracovnílékařské péče a pravidel pro stanovení zdravotní způsobilosti leteckého personálu se po 28 letech završily, ale současně vyčerpaly zdroje pro další efektivní spolupráci a sekce leteckého lékařství při Společnosti pracovního lékařství v dubnu roku 2001 zanikla.

Spolek lékařů českých Praha

V rámci České lékařské společnosti J. E. Purkyně požívá pražský Spolek lékařů českých zvláštní autoritu, vycházející nejen z jeho historických tradic, ale především z garancí kvality tematických večerů a z dlouhodobé aktivní podpory mezioborové výměny poznatků a zkušeností. Nezanedbatelnou předností jeho činnosti je publikování přednesených příspěvků v Časopisu lékařů českých. Pro

Ústav leteckého zdravotnictví proto půda spolku byla (a nadále zůstává) přitažlivá svou vstřícností k uvádění multidisciplinárních témat a možnostmi oslovit skutečně široké spektrum lékařů nejrozličnějších odborností s problematikou, která pro ně může být důležitá. Ústav vždy pečlivě zvažoval výběr témat přednáškových večerů a jejich přijetí byla pro něj prestižní záležitostí. V letech 1978–2003 dostal příležitost uspořádat celkem 7 večerů (tabulka 1).

Tabulka 1

Témata přednáškových večerů Ústavu leteckého zdravotnictví ve Spolku lékařů českých v Praze

24. 4. 1978	Rizikovost pilotovaných kosmických letů
12. 5. 1980	Klinicko-fyziologické problémy v leteckém lékařství
5. 10. 1981	Souběžný výzkum rizikových faktorů ICHS a prekurzorů aterosklerózy
3. 10. 1988	35 let Ústavu leteckého zdravotnictví (Kardiovaskulární program)
17. 9. 1990	Využití barokomor v klinické medicíně
30. 11. 1998	Letec v ordinaci praktického lékaře
29. 9. 2003	Všeobecné lékařství a civilní letectví

Poslední dva večery předcházely připravované liberalizaci v posuzování zdravotní způsobilosti letců provozujících sportovní parašutismus a létání na sportovních létajících zařízeních, která v novele zákona o civilním letectví č. 225/2006 Sb. tuto povinnost přenesla na praktické lékaře. Zároveň poskytly prostor pro podrobnější seznámení široké lékařské veřejnosti se zdravotními problémy cestujících v letecké dopravě. V současné době (snad s výjimkou inovačních kurzů v Institutu postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví) není k dispozici jiné mezioborové fórum, na němž by bylo možno pohotově seznamovat nejširší lékařskou veřejnost s poznatky důležitými pro jejich běžnou činnost.

Diskuse

Podle Stanov České lékařské společnosti J. E. Purkyně je jedním z jejích poslání účast na řešení

otázek týkajících se řízení, organizace i vlastní realizace léčebné a preventivní péče, včetně souvisejících činností (8). Pokusili jsme se z tohoto hlediska zhodnotit konkrétní způsoby a výsledky podpory při začleňování letecké medicíny do rámce českého zdravotnictví. V uplynulých pětapadesáti letech se opakovaně potvrdilo, že stavovská společnost svou autoritou takovýto cíl dokáže účinně podpořit. Efektivnost její pomoci byla vždy přímo úměrná aktivitě a iniciativnosti oborových zástupců v jejich řadách. Tento poznatek je klíčový pro další osudy leteckého lékařství v České republice.

Navzdory redukci stavu vojenského letectva AČR nebo změně zákona o civilním letectví, liberalizujícím posuzování zdravotní způsobilosti leteckého personálu v oblasti rekreačního létání (9), se zásadním způsobem nezměnila potřeba odborníků plně kvalifikovaných v oboru leteckého lékařství. Letecko-lékařský výcvik vojenských pilotů, konzultační činnost při úpravách pracovního režimu leteckého personálu v závislosti na nově zaváděných technologiích nebo příprava národních expertů pro odborné orgány Evropské komise mohou sloužit jako příklady oblastí, kde specialisty v oboru letecké medicíny nelze nahradit lékaři jiných odborností. Zákon č. 95/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání odborné způsobilosti a specializované způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání lékaře, zubního lékaře a farmaceuta bohužel letecké lékařství ze seznamu oborů specializačního vzdělávání vyřadil, třebaže mu Česká společnost pracovního lékařství poskytla k jeho vzdělávacímu programu během přípravy zákona úplné garance. Dosavadní zkušenosti ukazují, že – podobně jako jiné úzké specializace – bude nezbytné i letecké lékařství novelou zákona vrátit mezi nástavby nad základní obor (10). Dosažení této nápravy nebude snadné. Česká lékařská společnost však i nyní nabídla leteckým lékařům pomocnou ruku. Její předsednictvo dne 27. 6. 2007 schválilo úpravu dosavadního názvu České společnosti hyperbarické medicíny a oxygenoterapie ČLS JEP na název Česká společnost hyperbarické a letecké medicíny ČLS JEP. Je tedy nyní na členech společnosti z řad leteckých lékařů, jak dokáží přispět k její akceschopnosti a jak společně dokáží připravit a obhájit změnu zá-

kona. Současné je vhodné připomenout, že v tomto úsilí by je měla podpořit i Společnost vojenských lékařů, farmaceutů a veterinárních lékařů.

Vzhledem k rozšiřování okruhu tzv. „posuzujících lékařů“ (9) je nutné, aby Ústav leteckého zdravotnictví i nadále aktivně využíval všech forem odborných, poradenských a vzdělávacích aktivit při efektivní prezentaci aktuálních poznatků ze svého oboru pro co nejširší lékařskou veřejnost. Optimální prostor pro takovouto činnost i do budoucnosti poskytují organizační složky České lékařské společnosti JEP.

Literatura

1. DVOŘÁK, J. – ISAKOV, PK. – HOSPODÁŘ, J. *Člověk v meziplanetárním prostoru*. Praha, Orbis, 1960.
2. INTERKOSMOS (vládní komise při ČSAV). Fondy ČSAV 1965–1990. Archiv Akademie věd České republiky.
3. ŠULC, J. *Sozdaniye avtomatičeskich sistem dlja operativnogo analiza dialogičeskoj reči primenitelno k uslovijam i zadačam ekspertno-diaagnostičeskoj raboty v period letnyh eksperimentov*. Závěrečná zpráva k tématu 4.43-P. Praha, Ústav leteckého zdravotnictví, 1985.
4. DOŠEL, P., et al. Comparison of heart rate response to + and -Gz load changes at safe and low altitude level during real flight. *J. Gravit. Physiol.*, 2003, vol. 10, p. 95–96.
5. DOŠEL, P., et al. Testing Method of plus and minus Gz tolerance at Czech Air Force pilots. *J. Gravit. Physiol.*, 2004, vol. 11, p. 239–240.
6. DOŠEL, P., et al. Pilots' examination in a rapid LBNP exposure. *J. Gravit. Physiol.*, 2005, vol. 12, p. 87–88.
7. Věstník Ministerstva zdravotnictví ČR, částka 4/2005.
8. Stanovy, jednací řád a volební řád České lékařské společnosti J. E. Purkyně. Praha, 2003.
9. Zákon č. 225/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 49/1997 Sb., o civilním letectví etc.
10. ŠKRHA, J. Přehled oborů specializačního vzdělávání. *Rev. Čes. lékař. Spol. J. E. Purkyně*, 2005, roč. 2, s. 11–14.

Korespondence: Doc. MUDr. Jiří Šulc, CSc.
Ústav leteckého zdravotnictví
Generála Píky 1
160 60 Praha 6
e-mail: sulc.jiri@atlas.cz

Do redakce došlo 17. 3. 2008